

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

НЕ ЗОВСІМ ЗВИЧАЙНА МОНОГРАФІЯ “НЕЗВИЧАЙНОГО КНЯЗЯ”

Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 1–2

Вихід у світ книги знаного петербурзького історика Олександра Майорова, у центрі уваги якої постать творця Галицько-Волинської держави – князя Романа Мстиславовича (†1205), без перебільшення, – помітне явище серед літератури з проблем княжої доби української історії. Попри присвячення визначній особистості, само видання не біографічне. Радше, воно зовсім позбавлене звичного біографічного викладу у загальноприйнятому за такої нагоди характері та сприйнятті. Насправді запропоновано окремі студії різних аспектів історії і культури часів засновника об'єданого князівства Галицької і Волинської земель, закономірно сконцентровані навколо його особи. Немало залучених матеріалів здебільшого виходять поза безпосередній контекст постаті самого князя. Нерідко вони належать уже до наступного періоду – після завершення його земного шляху, коли за швидкозмінних історичних умов немало процесів і явищ на західноукраїнському ґрунті розвивалося в очевидному віддаленні від зусиль та намірів князя. Глибокий злам, викликаний його смертю, на сторінках “не біографічного” дослідження, може заакцентовано навіть не завжди з належним наголошенням, проте відчутти його дано цілком виразно. Чимало розглянутих сюжетів хронологічно істотно відходять від часів Романа Мстиславовича й більшою мірою стосуються уже його найближчих нащадків, насамперед, звичайно, дружини та старшого сина, князя Данила Романовича. Той через майже півстоліття після смерті батька, відходячи від окремих з його намірів та напрямів діяльності за нових умов (“наслідивши поуть шїа свого великаго Романа”¹), прийняв королівську корону. Не випадково так само російська версія книги, доповнена присвяченою власне цьому додатковою частиною з історії сина й наступника, навіть вийшла під не біографічним заголовком². Її назва акцентує насамперед на широкому контексті зовнішньополітичних та культурних зв'язків заключного періоду біографії князя Романа Мстиславовича та – меншою мірою – часів його головного спадкоємця. На

¹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 813.

² Майоров А. В. Русь, Византия и Запад-

ная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011.

відміну від очевидно “вузької” української, назва паралельного доповненого російськомовного видання сприймається “широкою”. Вона виразно відсуває на дальший план постать головного – і практично єдиного – героя викладу. При цьому застосоване “заперечення” – не випадало би доводити – незмінно користає здебільшого і насамперед з того комплексу відомостей, що належать винятково до його особи й постаті. Тому не можна не вглядіти послідовно зазначеного протиріччя між відсиланням назви до “Русі” й конкретним залученим матеріалом з історії певної, на загал, скромної частини “Русі” якщо сприймати цю назву у її найширшому тогочасному історичному наповненні. До того ж, увага сконцентрована головно на певних напрямках зовнішніх інтересів, значна частина яких, хоч і розвиває його традиції, немало виходить поза часи самого князя Романа Мстиславовича, внаслідок чого, закономірно, неминуче виявляється поза конкретною проблематикою його постаті. Акурат такий – ширший – інтерес, власне, й визначив справжній зміст та глибший контекст запропонованого викладу. Розбудовані зарубіжні зв’язки слугують ніби своєрідним заспівом до огляду відповідного напрямку контактів не тільки Галицько-Волинської держави, а й споріднених та суголосних з ними процесів у тогочасній Європі загалом. Закономірно, їх співвіднесено з різнорідними фактами та явищами з багатьох регіонів тодішньої Європи, насамперед, природно, – у безпосередніх західних сусідів Галицько-Волинської держави, контакти з якими формували сталу зону її найближчих зовнішніх взаємозв’язків.

Сам обраний аспект дослідження у конкретних пропозиціях немало виводиться не тільки від залученої проблематики, а й не менше – використаного фонду джерельних матеріалів. У знаному колі насамперед загальнодоступних (хоча надалі все ще мало читаних!)³ літописів відповідна сторона історичного процесу відображена скромніше. Тому в центрі уваги виявляються маловідомі, а то й зовсім не залучені до студій над галицько-волинською добою перекази візантійських, а також європейських джерел та факти європейської історії. Через взаємопов’язаність з галицько-волинською дійсністю вони забезпечують повніше й докладніше її сприйняття та осмислення. Автор знаходить очевидні вияви європейської взаємозалежності та взаємозв’язку окремих аспектів історичного процесу, засвідчені, нерідко, зовсім скромними за характером вказівками та “дрібнішими” деталями широкої історичної дійсності з поглибленою вимовою. Важливі для осмислення окремих явищ відомості іноді відшуковуються на таких рівнях, яким до цього здебільшого не надавали виразнішого значення, що звичайно не сприймалися й не бралися до уваги. Залучені на сторінках дослідження підходи найчастіше виводяться від докладного осмислення джерельних переказів завдяки – буває – навіть несподіваному для історіографічної традиції зіставленню з певними фактами та явищами завдяки

³ На доведення цього твердження можна навести конкретний приклад прочитання знаменитого викладу про Холм з нагоди його спалення: *Александрович В. Мистецькі сюжети холмського літопису*

князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // *Український археографічний щорічник. Нова серія*. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 38–72.

обізнаності з широким історичним контекстом. В окремих моментах викладу зі сторони автору навіть не можна не позаздрити. Тому загалом – у порівнянні з загальновідомими давнішими оглядами чи частковими студіями задученої проблематики – запропонована картина виявляється значно докладніше розбудованою, сповненою багатьох деталей, переконливих обґрунтувань та важливих акцентів навіть коли скромної вимови, то незмінно якнайвиразнішого істотного наповнення⁴. Вони розкривають і пояснюють не зауважені давніше приховані механізми процесів та явищ разом з їх внутрішніми взаємозв'язками, пропонують значно глибше й докладніше обґрунтоване тлумачення відповідних фактів. Опублікований текст характеризує немало таких прикладів. Їх сукупність, власне, і визначає місце нового видання у вивченні як постаті творця Галицько-Волинської держави короткого періоду його найбільшої активності, так і всієї епохи загалом. Неодноразово на конкретних прикладах переконливо показані переваги обраних підходів очевидні й не потребують докладнішого обговорення. Там, де автор цілеспрямовано дотримується їх принципів, йому вдається послідовно стежити й дохідливо відтворювати та показувати процеси і явища у їх прихованих глибинних внутрішніх взаємозв'язках, нерідко пропонуючи з'ясування віддавна загальноновизнаних “незрозумілими” і “непридатними для пояснення” ситуацій, а навіть “реабілітувати” окремі відкинуті й нібито досить одностайно заперечені факти. Чи не найпереконливішим прикладом тут виявляється блискуче обґрунтоване підбором неспростовних доказів повернення до історії знаменитого уробленого йому дискусійністю чи нібито навіть “сфальшованістю” “проекту доброго порядку” як одного з найяскравіших і найнесподіваніших для звично сприйнятого контексту старокиївської традиції заходів “незвичайного князя” (що, власне, й визначило неприйняття цього за всіма ознаками зовсім виняткового для епохи й старокиївського контексту явища). Причому показовим сприймається запропоноване доведення історичності самого тексту – від докладного вивчення спадщини російського історика Васілія Татіщева, який впровадив проект до наукового обігу, до переконливої реконструкції на підставі винятково скупих, скромної вимови нечисленних конкретних фактів німецьких контактів з кола джерел самої ідеї.

Проте водночас опублікований текст нічим, звичайно, не нагадує “ідеального наукового продукту”, прийняттого без застережень, як цілком, так і в поодиноких його деталях, втілення “заповітної мрії” про виклад, що не викликає запитань, залишених без відповіді. Віддаючи належне широті поглядів та ерудиції автора, його майстерності у пошуку та віднайденні способів доведення взаємозв'язків фактів, засвідчених, нерідко, насамперед скромними натяками джерел, вмінню “видеть то, что временем сокрыто”, доводиться визнати, що зауваження до опублікованого тексту є і їх навіть немало. Вони різноманітні, як і саме дослідження, й теж багатопланові. Їх поява, подібно до відзначеної різноманітності студії, виводиться найперше від

⁴ Для порівняння можна навести скромного українського попередника: Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич

та його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – Київ, 2001.

її головної основи – корпусу доступних джерельних переказів до постаті князя Романа Мстиславовича, а немалою мірою – його епохи загалом. Сам “незвичайний” засновник Галицько-Волинської держави виявив зовсім виняткове для його доби (а водночас також і стану) зосередження на найважливіших можливих зовнішніх аспектах активності упродовж короткого головного заключного періоду життєвого шляху, визначеного фактично навіть неповним десятиліттям. О. Майоров чимало зробив для віднайдення та утвердження в історичній свідомості у численних найприкметніших особливостях давніше багато в чому навіть не зауваженої у всьому стійкому доборі притаманних їй рис виняткової для старокиївської традиції “особливості” знаменитого князя. Її мало відобразила літописна спадщина й дослідник на конкретних прикладах показав причину такого явища. Внаслідок цього постать засновника Галицько-Волинської держави у багатьох найважливіших для її сприйняття моментах повніше вдається реконструювати здебільшого й насамперед за ширшим колом зарубіжних джерел, переважно непрямої і дальшої, найчастіше, – опосередкованої вимови. Тут О. Майоров зумів показати “смак до історії” та саме ремесло історика з найвигіднішої як для них, так і, не менше, – для себе самого – сторони.

Видається навіть, що ця, заснована найперше на широкому колі візантійсько-угорсько-німецьких контактів й у відповідному вимірі реконструйована щойно на сторінках аналізованого видання унікальність особистості творця Галицько-Волинської держави за багатьма сюжетами та подіями, з яких її виліплено, сама наголошена може навіть занадто вже скромно. Не випадало би, звичайно, доводити, що короткий заключний період біографії князя у тільки досить побіжно відображеному автентичними джерелами епохи зовнішньому спрямуванні його інтересів виступає цілком винятковим явищем історії старокиївської доби. Можливо, в якнайповнішому його показі автору завадили традиційні для осмислення минулого від самих початків історичної науки незмінні “зобов’язання літописця” й, прив’язаний до них (а ще також конкретних сюжетів, з яких вибудувана розповідь), він недостатньо вигідно для себе подав усю повноту результатів власної роботи. Особливо там, де від копіткого й захоплюючого процесу пошуку конкретних фактів логічний перехід вів до ширших узагальнень та висновків з їх вимови.

Це зауваження провадить до істотної особливості наукового методу автора, визначеного підкресленою увагою до джерел, їх критичного зіставлення та осмислення, що виявляється однією з найголовніших постійно діючих складових та головною запорукою успішного з’ясування непростих проблем здебільшого винятково скромно відображених у джерелах. О. Майорову вдалося запропонувати декілька класичних у їх власному вираженні прикладів реконструкції майже “з нічого” яскравих та важливих фактів і явищ історичного процесу. Так, зокрема, розлогий сюжет про візантійську дружину князя Романа Мстиславовича фактично збудований на її імені, збереженому в Пом’янику собору в Шпеєрі⁵. Зрештою, воно ж так само немало

⁵ Сюжети, пов’язані з постаттю візантійської дружини князя, автор нещодав-

но виклав повторно в окремому виданні: *Майоров О.* Єфросинія Галицька. Дочка

підказало та обґрунтувало й окремі важливі ходи міркувань, залучених для доведення історичності підважуваного “проекту доброго порядку”.

Водночас у цій мало не вірцевій за багатьма ознаками реконструкції віднаходяться й окремі очевидно недоопрацьовані чи поверхово – на тлі найважливіших і найпоказовіших для студії сюжетів – опрацьовані моменти. Самі по собі у структурі дослідження вони не належать до визначальних і як за місцем у самому викладі, так і власним змістом не впливають ані на хід пошуку, ні на пропоновані в кінцевому підсумку висновки з конкретної вузької проблеми. Однак очевидний “недогляд” безперечний і настільки випадає з ретельно й переконливо в поодиноких деталях вибудованої цілості, а нерідко конкретного вужчого контексту, що “зі сторони” його ніяк не можна не зауважити.

Йдеться про один епізод тлумачення німецьких контактів князя Романа на матеріалі вже періоду після його загибелі, заснований на проблемі потенційних стосунків між дворами князя та його німецького швагра Філіпа Швабського. З одного боку, звістка Галицько-Волинського літопису про вбивство “царя великого Філіпа Римського” визнається безперечним свідченням очевидних контактів зі швабським двором та природного інтересу до долі “німецьких родичів” (с. 362). З іншого, при аналізі запису під датою 1 жовтня в Пом’янику собору в Шпеєрі про смерть брата королеви Марії Мануїла та її сестри Єфросинії, на той час вдови князя Романа Мстиславовича, підставою очевидного вибору умовного дня пам’яті – у явному протиріччі з неодноразово наголошеним сталим характером контактів – несподівано визнається, нібито “Ірина-Марія, живучи в Німеччині, нічого не знала про долю ні свого брата, ні сестри, що також залишили батьківщину і, певно, втратили зв’язок один з одним. Отже, пам’ять брата і сестри вона внесла в церковний синодик, так би мовити, авансом, не маючи впевненості про їх смерть” (с. 358).

Таке визнання засвідчує винятково відсутність в автора особистого досвіду церковного поминання померлих родичів. Церковна традиція послідовно розрізняє живих та померлих і, звичайно, не знає практики відзначення церковної пам’яті “майбутніх” небіжчиків, за словами автора, – “авансом”.

Некоректним випадало би також визнати твердження про “хвилювання” “галицьких родичів” королеви “в Галичі” з приводу загибелі її чоловіка та смерті її самої. Літописний виклад вказує на появу менше ніж десятилітнього на той час княжича Данила в Галичі тільки влітку 1210 р., а його матері – щойно взимку 1211–1212 р. Тому твердити про “хвилювання” власне “в Галичі”, цілком очевидно, не випадало би ніяк. Перебіг тогочасної галицької ситуації російському історикові, звичайно, не міг бути невідомим. Однак властивої прискіпливості у ставленні до джерел тут не виявлено. Особливо з огляду на безперечне пізніше походження відповідної частини літопису, тобто перенесення цитованої розповіді з якогось давнішого, ближчого до самих викладених подій переказу. Ця нібито “зовсім дрібна” деталь, може видатися, не вартує більшої уваги, проте вона виявляється тільки незначною частиною ширшого явища. Очевидне перебільшення у відповідному візантійського імператора в Галицько- волинській Русі: княгиня і черниця (Сла- вентні постаті Середньовіччя. – [Вип. 2]. – Біла Церква, 2013.

сюжеті “галицької присутності” відображає також улюблене для російської історіографії, хоча й нічим не оправдане постійне наголошення “галицького” елементу в позбавленому історичних підстав, “мимоволі” утвердженому зусиллями російських істориків ХІХ ст. іменуванні “Галицьким” короля Данила Романовича. Зусиллями самого О. Майорова тепер як “улюблений епітет власної традиції” воно приписане ще також матері князя.

Навколо неї в дослідженні теж нагромаджено немало дискусійних і навіть очевидно помилкових тверджень. Безперечною є обґрунтована скрупульозно підібраним набором прямих і опосередкованих доказів ідентифікація особи княгині. Однак окремі деталі, а навіть більші фрагменти запропонованого викладу, їх підбір та інтерпретація водночас роблять цю частину дослідження найдискусійнішою, а в багатьох її положеннях навіть очевидно неприйнятною.

Дискусійність відповідних розділів визначив надзвичайно обмежений комплекс джерельних переказів про “княгиню Романову”. Ідентифікувавши її за винятково скромними повідомленнями й виявивши немалу майстерність при віднайденні ймовірних слідів княгині у поодиноких пам’ятках з обширних теренів Східної Європи, О. Майоров водночас нагромадив немало недоведених тверджень або й взагалі таких, що не витримують критичного вивчення.

На тлі малочисельності джерельних відомостей, пробним каменем “проблеми княгині Романової” виявляється “скромне” питання про монастир, у якому вона мала перебувати після постриження. Всупереч своєму призвичаєнню до пошуку та аналізу переказів джерел, цього разу автор переглянув їх без здебільшого властивої йому наполегливості. Основою запропонованої з відповідного приводу конструкції виявилися не, як звично, автентичні перекази, а сприйнята, як можна здогадуватися, “на слух” чи з рукопису (відповідний текст опубліковано пізніше) версія польського історика Даріуша Домбровського, за якою монастирем княгині-матері нібито повинна бути споруджена спеціально для неї з цією метою вежа в місцевості Стопв⁶ (польськ.: Стоп’є) поблизу Холма. Після цього Д. Домбровський оприлюднив дослідження, у якому намагався у розлогіх розмірковуваннях обґрунтувати свій погляд⁷. Так чи інакше, хоча водночас і не без застережень, це “стовпівське відкриття” прийняли й інші автори колективної монографії, покликаної підвести підсумок міждисциплінарному вивченню вежі та її архітектурного ансамблю⁸. Сприятий в очевидно робочому варіанті (с. 353) від попередника й досить широко уже самостійно розвинутий погляд належить до декількох на сторінках дослідження сюжетів, у яких, попри традиційну вірність вимові джерел, виразно виявляється їх

⁶ Так послідовно в обох літописних згадках під 1204 та 1212 р. з очевидною аналогією із найменуванням сусіднього Холма (Холм): Ипатьевская летопись. – Стб. 721, 732. В О. Майорова, як і в науковій літературі – перейнята з новішої традиції версія Стоп’є.

⁷ *Dąbrowski D. Źródła pisane do dziejów zespołu wieżowego w Stołpiu // Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją A. Buko. – Warszawa, 2009. – S. 29–62.*

⁸ *Zespół wieżowy...*

очевидне підпорядкування певним задалегідь “визнаним” (у власному сприйнятті чи ширшій свідомості) ідеям. Таке захоплення уже “само” закономірно провадить до відходу від визначальних для дослідження принципів викладу: добра “ідея” домагається працювати “на неї”, неунікнено підпорядковуючи собі. Найпоказовішу роль такого прикладу власне і відіграв погляд Д. Домбровського, згідно з яким вежа в місцевості Стовп мала бути монастирем, спорудженим для вдови князя Романа Мстиславовича. Оскільки уже була нагода опублікувати докладніші зауваження з приводу цієї пропозиції не тільки самого польського історика, а й інших міркувань обширного польського колективного дослідження про стовпівську вежу⁹, немає потреби їх переповідати. Докладніший аналіз запропонованої версії переконує у несподіваній цілковитій наївності її вихідних положень, оскільки самотня мурована вежа холмської околиці – одинокий залишок незмінно “загадкового” невеликого архітектурного комплексу з втраченою дерев’яною забудовою – не зберегла взагалі жодних слідів-доказів “монастирського” призначення і використання, втім у цьому “монастирі” не розшукано жодних слідів церкви. Принаймні їх не зуміли віднайти новіші – не позбавлені задалегідь заданої відповідної “цілеспрямованості” – дослідження польських археологів¹⁰. Проте зроджене “від самого себе” “переконання” переважило навіть звичайний здоровий глузд, оскільки пропонувалося датування, яке програмувало висновок про можливість спорудження вежі-монастиря з ініціативи й самого князя Романа Мстиславовича... для його вдови... ще навіть перед їх одруженням¹¹. Російський автор – випадає здогадуватися – не міг знати усіх тонкощів остаточної версії опублікованої колективної монографії. Приймавши без, на загал, властивого йому критичного підходу насправді нічим не доведено щиро нафантазовану версію польського колеги, О. Майоров витратив немало зусиль на її розбудову та розвиток. Однак відповідна частина викладу виявляється вибудованою на нічим не доведеному вихідному засновку. Поза цим висновком, який задалегідь зводить нанівець усі можливі зусилля на відповідному напрямку, петербурзький історик уже від себе запропонував немало такого, що ніяк не може бути прийняте. До його розмірковувань виникає немало запитань, на які годі дошукуватися відповіді в запропонованому тексті.

Питання про монастир княгині-вдови (до нього ще доведеться повернутися неодноразово) водночас виявляється частиною більшої проблеми переконливо не встановленої у давнішій літературі особи другої дружини князя Романа Мстиславовича. О. Майоров показав немало майстерність історика, на підставі опосередкованих і віддалених фактів аргументовано ідентифікувавши її з Єфросинією, донькою імператора Ісаака II. Важливу роль при цьому відіграли швабські та угорські родинні пов’язання

⁹ Александрович В. Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Століг’є) поблизу Холма [Рец. на кн.:] Zes-pół wieżowy w Stolpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko. – Warszawa:

Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 289–301.

¹⁰ Там само. – С. 294.

¹¹ Там само. – С. 292.

візантійської царівни, провадячи до знаних адресатів зарубіжних контактів князя Романа Мстиславовича. На рівні самої ідентифікації та способів її доведення версія петербурзького дослідника переконлива й прийнятна, хоча при викладі конкретних аргументів він запропонував певні положення, при критичному вивірненні неприйнятні, а в окремих моментах навіть відверто помилкові. Вони здебільшого стосуються нібито так званих дрібніших питань, проте, не дивлячись на це, заслуговують окремого відзначення як приклади очевидного відхилення від звичної для методу автора норми.

Ім'я галицько-волинської княгині – Єфросинія – збереглося в одинокому джерелі – Пом'янику собору в Шпеєрі у Німеччині, де воно з'явилося завдяки її сестрі Ірині – дружині короля Філіпа Швабського. Сама королева Ірина померла ще в 1208 р., тому сестра її надовго пережила, прийнявши згодом, близько 1219 р., постриг. Проте до Пом'яника вона внесена під своїм першим, світським ім'ям – чернече в джерелах не зафіксоване взагалі. Сам запис стосується поминання померлих й подає ту ж дату для галицько-волинської княгині та її брата Мануїла. О. Майоров мав з уписом виразні труднощі і в тексті залишилися їх очевидні сліди. Йдеться насамперед про конкретні обставини появи шпеєрського запису. Російський історик слушно відкинув версію про походження нотатки некролога від самої швабської королеви, оскільки як брат, так і сестра її пережили (с. 356). Замість цього несподівано стверджено, нібито королева мала вписати брата з сестрою “так би мовити, авансом, не маючи впевненості про їх смерть” (с. 358). Цю пропозицію випадає сприймати винятково породженням наслідків новіших часів войовничого атеїзму, оскільки в церковній практиці поминання живих як померлих неможливе. Логічно випадало би визнати походження як упису, так і поданих у ньому дат не від самої королеви, підтверджене й відзначеною відсутністю серед родичів осіб, померлих ще за її життя (с. 359–360). Хоча О. Майоров прихилився до версії, згідно з якою вибір мав відображати особисте ставлення королеви до окремих родичів (с. 360), характер записів вказує на їх пізніше походження поза зв'язком з інтенціями її самої. Логічніше було б вбачати у переліку родичів побіжно відзначену у зв'язку з питанням про встановлення для пам'яті батька королеви ініціативу шпеєрських каноніків (с. 258). Принаймні видається достатньо певним, що визначення конкретних днів пам'яті відбулося поза її участю і вже після смерті королеви. Джерела відомостей, якими при цьому користувалися ініціатори, залишаються недоступними. Привертає, однак, увагу, з одного боку, відсутність померлого 1204 р. брата-імператора, а з іншого, – світське ім'я сестри, яка близько 1219 р. прийняла постриг. Тому напрошується здогад, чи не міг перелік первісно стосуватися церковних служб за живих родичів і тільки згодом імена з нього використано для поминання померлих. Принаймні, таке тлумачення здатне якось вмотивувати відсутність, окрім матері, імен інших родичів, які померли за життя королеви.

Неприйнятним видається пояснення, нібито королева Ірина, встановлюючи пам'ять брата та сестри, мала нічого не знати про їхню долю (с. 358). Окрім очевидної суперечності зі звичною церковною практикою, тут виявляється й розбіжність із висновками самого О. Майорова про обізнаність

при галицько-волинському дворі про обставини смерті Філіпа Швабського як свідчення зв'язків обох сестер (с. 360).

Втім, вибудовуючи уже власну систему доведення щодо “монастиря”, петербурзький автор, зі свого боку, так само не уникнув спокус праці “на облюбвану ідею”. Водночас пропагована версія очевидно ігнорує відкритий при археологічних роботах ще наприкінці ХІХ ст. жіночий Федорівський монастир у Володимирі, який – за всіма ознаками – й випадало би сприймати історичною обителлю не тільки самої “княгині Романової”¹², а й наступних представниць княжої родини починаючи від її доньки Феодори¹³. Мабуть, з ним належить співвідносити також літописні згадки про черницю-вдову князя Романа Даниловича серед учасників похорону князя Володимира Васильковича в грудні 1288 р.¹⁴ та згадку в заповіті князя про залишення вибору за його вдовою чи йти їй в монастир. Логічно було б вважати, що мався на увазі саме володимирський Федорівський монастир, у якому в різний час перебували бабуся, тітка, а тепер удова його двоюрідного брата.

Поселивши за підказкою польського колеги “з власної волі” княгиню-вдову у стовпівській вежі як нібито монастирі, О. Майоров, відштовхуючись від цього тепер уже для нього “визнаного” факту, залучив до розробленої на його основі конструкції широке коло джерельних переказів і пам'яток, які укладаються в окремих напрям історичної традиції західноукраїнських земель. Однак ця частина тексту в різкому контрасті з іншими прийнятно викладеними як загалом, так і в поодиноких деталях сюжетами, очевидно відходить від звичних для автора способів наукового дослідження, незмінно увінчаних найважливішим за його вимовою потенційним результатом.

Насамперед О. Майоров прийняв перенесення на каплицю на верхньому ярусі вежі посвячення Спаської церкви у недалекому сусідньому селі Спас (тепер перейменоване на Подгуже), яке первісно належало до села Стовп й творило з ним єдине поселення¹⁵. При цьому, виходячи, як зазначено, винятково зі здогадів та нашаровуючи на них нові, вже свої власні, у ході викладу російський історик від припущень перейшов до визнання, нібито “результати архітектурно-археологічного вивчення Столпівського комплексу, впевнено вказують на тісний зв'язок його мешканців з культурними традиціями Візантії і зокрема з традицією монастирського життя візантійської аристократії*” (с. 353). “Адресна віднесеність” та візантійська спрямованість цього фактично нічим не підтвердженого висновку цілком очевидна. З-поміж “візантійської аристократії” у холмському контексті вона може стосуватися винятково “княгині Романової” й покликана вкстати саме на неї: “Свідоцтва же письмових джерел дозволяють вважати,

¹² Там само. – С. 295; *Його ж.* Мистецькі сюжети... – С. 52.

¹³ На вірогідність її перебування саме в цьому монастирі вказано: *Александрович В.* Мистецькі сюжети... – С. 57.

¹⁴ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 919.

¹⁵ *Александрович В.* Архітектурний ан-

самбль середини ХІІІ століття у Спасі-Стовпі в околицях Холма // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2006–2007. – Вип. 13: *Confraternitas.* Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – С. 112–113.

* У цитатах збережено правопис оригіналу.

що найбільш ймовірною хазяйкою монастиря могла бути мати Данила Романовича” (с. 353). Однак таке переконання вибудоване на неприйнятних підставах, а навіть видає очевидне нерозуміння окремих істотних моментів ситуації. Зокрема, різючим за характером помиленням є перенесення посвяти церкви в Спасі на каплицю вежі в Стовпі (с. 380). В його основі, окрім безкритично перейнятих відповідних зусиль попередників, у самого О. Майорова лежить тільки зворот знаного листа митрополита Ісидора 1440 р., де згаданий “поп Вавила от святого Спаса от Столпа”. Мається на увазі, звичайно, священник церкви Спаса в місцевості Стовп – давньої церкви в нинішньому Подгужу. Для О. Майорова ж він є священником каплиці у вежі, а сама вежа визнана чинним на той час храмом (с. 381). В іншому місці стверджено навіть, що тоді “в башті жив ієромонах-відлюдник” й на такий спосіб віднайдено продовження її “монастирської традиції” (с. 523).

Перенесення на каплицю у вежі посвяти сусідньої церкви (очевидно, первісно заміського монастиря холмських владик¹⁷) набуло розвитку через подальший пошук як монастирських храмів преображенської посвяти, так і преображенської іконографії в західноукраїнській мистецькій спадщині. В укладеному за різними, не завжди певними й належно узгодженими між собою джерелами – ними інколи слугують залучені без належного вивірення перекази давнішої літератури – переліку фігурує, наприклад, вказана за свідченням холмського уніатського єпископа Якова (Суші) “не ідентифікована” вежа в селі Спас біля Холма (с. 526–527). Навряд чи випадало би доводити, що цей переказ може стосуватися тільки одного об’єкту – вежі у Стовпі. Так само довільно автор об’єднав відомості польських джерел про спорудження заходами князя Данила Романовича вежі на території замку в Любліні з літописною згадкою 1287 р. про втечу черського князя Конрада Земовитовича “во столпь ко мнихом”¹⁸ як переказ про єдину споруду. При цьому не зауважено, що в такому разі монастир мав би знаходитися на території замку, чого люблінська історія не знає. “Вразливість” до веж-монастирів підказала потрактувати останнє повідомлення вказівкою на сховок у “кам’яній башті, де мешкали монахи” (с. 526). Літопис, звичайно, не говорить про проживання монахів у вежі, а вказує на наявність вежі в люблінському монастирі, до якої й сховався князь. Щодо люблінської вежі князя Данила водночас допущено й ще одне перекручення, оскільки під виглядом цієї, за свідченням джерел, замкової вежі в книзі подана зовсім інша – місцевого домініканського монастиря, розташованого в історичному Середмісті (іл. 526). Ці “монастирі-стовпи” далі пов’язано зі стосунком до стовпництва у родині Романовичів (с. 528), проте в монографії це окрема розбудована тема, викладена в контексті студії походження імені князя Данила Романовича, тому вона заслуговує розгляду як самостійний сюжет.

Вміщення “княгині Романової” до “Преображенського монастиря в Стовпі” стало підставою для обширного сюжету про співвіднесену на цій основі з нею розбудовану преображенську традицію. Петербурзький історик при цьому переказав розвиток візантійської іконографії Преображення.

¹⁷ Про таке її давнє призначення див.: самбль... – С. 113.
Александрович В. Архітектурний ан-

¹⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 910.

Докладність з огляду його конкретного інтересу сприймається очевидно надмірною, оскільки йшлося про пошуки варіанту зображення, вміщеного на приписаній княгині-монахині печатці. Для цього завдання досить було, звичайно, кінцевого результату, без переказу “всього”, що вдалося зібрати на тему іконографії Преображення. Так само, зокрема, не зовсім доречним сприймається й виклад про пізнішу західноукраїнську іконографію Преображення. Тим більше, що він видає очевидно поверхове засвоєння “чужої” теми та її переказування з чужих слів не без безперечних фактичних помилок, та, звичайно, без найважливішого в науці власного внеску. Одна з найстарших західноукраїнських ікон Преображення, наприклад, – з церкви Собору Богородиці (в О. Майорова помилково – Різдва Богородиці: с. 418, 419) в Бусовиську, винятково з огляду на досить вірогідне походження з монастирської церкви в сусідньому Спасі, іноді “зацікавлено” відноситься ще до кінця XIII – початку XIV ст., проте насправді не має нічого спільного зі стилістикою тогочасного малярства. Вона явно репрезентує уже ранньопалеологічну наповненість традиції мозаїк та фресок константинопольського монастиря Хора 1316–1320 рр.¹⁹ За результатами реставраційного дослідження та аналізу основи, як і взаємозв'язків серед української малярської спадщини²⁰, бусовиська ікона належить щойно до другої половини XIV ст.

Залучення цього матеріалу видає притаманну авторові схильність до відходу в окремих частинах тексту від конкретної теми та презентування засвоєної через попередників “суми знання” на відповідну тематику. Запропонований виклад про іконографію Преображення наочно показує чималу небезпеку такого підходу, оскільки при цьому він найочевидніше відмовляється від обов'язку дослідника, прибираючи замість цього неспівставимі з ним функції реферування. Само воно не позбавлене поверховості, оскільки тут, природно, не може бути належного скрупульозного дослідження. Для прикладу, автор повторив очевидно надто раннє датування початком XV ст. ікони з церкви святого Дмитрія у Жогатині²¹, яке належить до досить обширної спадщини анонімної перемишльської майстерні другої половини століття²². За тим же джерелом переписано так само неприйнятний погляд про “близькість” західноукраїнських ікон до фрески на аналогічний сюжет “Троїцького костелу” (насправді – замкова каплиця) в Любліні (с. 422). Люблінська фреска належить провінційному майстрові європейського культурно-історичного кола²³, доробок якого, природно, не засвідчує

¹⁹ Александрович В. “Музейне відкриття” іконопису Волині другої половини XIV століття // Волинський музейний вісник. Науковий збірник. – Луцьк, 2011. – Вип. 3. – С. 10, 12.

²⁰ Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона “Сретение со сценами из жизни Марии” конца XIV – начала XV в. из с. Станьля // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1990. – Москва, 1992. – С. 213–223.

²¹ Запропоноване: Патріарх Димитрій

(Ярела). Іконопис Західної України XII–XV ст. – Львів, 2005. – С. 213.

²² Про неї див.: Свенцицкая В. И. Мастер икон XV века из сел Ванивка и Здвизень // Древнерусское искусство. Проблемы и атрибуции. – Москва, 1977. – С. 279–290.

²³ Александрович В. Фрески каплиці Святої Трійці Люблінського замку. Нові аспекти малярської культури українсько-польського суміжжя // Пам'ятки України. – 1995. – № 3. – С. 171–172.

нічого спільного з пізнішим перемишльським українським малярством. З такими прикладами (а їх перелік можна продовжувати) не випадало би розважати над наповненням різниці між власними дослідницькими частинами тексту й такими “зреферованими” з випадкових – нерідко – джерел.

Не менш очевидним є також те, що преображенська практика західно-українського регіону ніяк не може бути зведена до особи княгині-черниці та її впливу. Однак О. Майоров наполегливо приписує усю цю традицію – разом, зокрема, зі значно пізнішими іконами – винятково “активному сприянню” княгині та її нащадків (с. 435). Проте, з огляду вже на саме місце в релігійній культурі, будь-яка конкретна група виявів шанування Преображення неминує стає елементом набагато ширшого цілого. Як і преображенська іконографія, так само без очевидного безпосереднього взаємозв'язку з конкретною темою перелічені й Преображенські монастирі. На переконання автора: “Можна говорити про якусь цілеспрямовану діяльність галицько-волинських князів з побудови таких монастирів в різних частинах підвладної їм території (с. 415). Про окремі монастирі йдеться не тільки в контексті основного інтересу. Так, наприклад, переказано поунійну історію монастиря у Спасі поблизу Холма (с. 411). Подібно подана й новіша історія Спаського монастиря біля Старого Самбора на Львівщині (с. 414). А через припущення про існування давнього Преображенського монастиря в Підкамені на Львівщині коротко викладено навіть історію розташованого в тому ж селі від XV ст. домініканського монастиря (аж до влаштування у ньому “в радянську добу” психіатричної лікарні та відновлення тут після 1990 р. монастиря греко-католицького). Очевидно, попри природну широту традиції, виклад, все-таки, мав би послідовніше співвідноситися з конкретною темою.

Втім, консолідовані “зусилля князів” автор віднаходить не тільки щодо монастирів, посвячених на честь Преображення. Не менш цілеспрямовано аналогічну тенденцію пропонує з'ясування походження імені князя Данила Романовича та пов'язана з ним традиція шанування святого Даниїла Стовпника і стовпництва загалом.

Попри “священність теренів великої науки”, механізм вибору імен не менш виразно засвідчує жива практика, хоча за так званих “радянських часів” у ній багато що змінилося. Проте при виборі імен надалі співіснують (не дивлячись на очевидне порушення внутрішнього співвідношення між ними) три головних підходи: новонароджені отримують імена предків, імена відповідно до церковного календаря та імена, не прив'язані до обох цих традицій, – “випадкові”. Оскільки князь Данило Романович таке ім'я отримав першим в династії, вибір батьків не міг бути звернутим до предків, як і – за тогочасних умов – бути випадковим. Тому не можна не погодитися з висновком про народження князя близько дня пам'яті святого Даниїла Стовпника, який припадає на 11 грудня, що й мало визначити вибір імені новонародженого. Численні наведені аналоги із краще задокументованої пізнішої родинної практики московських правителів підтверджують таку вірогідність. Вона вказує на “вибір імені самим новонародженим”, як це трактувалося у народній традиції ще зовсім недавно. Безперечно, така практика функціонувала і в московській правлячій родині й саме вона, а не

родинні пов'язання з князем Данилом Романовичем, які при цьому акцентує О. Майоров (с. 534–535), визначили ім'я як князя Данила Ярославовича, так і наступних Данилів у московській правлячій родині (згодом додалися, звичайно, також практика іменування за дідом).

Безперечно, саме від імені князя виводиться назва міста Данилова на Крем'яничині. Найновіші дослідження ширшого контексту підказали висновок про появу міста ще на ранньому, володимирському етапі містобудівельної діяльності Данила Романовича – за часів його правління у Володимирі, тобто перед кінцем 1220-х років²⁴. Доказом шанування святого Даниїла Стовпника з боку князя приймається згаданий у літописі під 1268 р. монастир святого в Угровську. Правда, О. Майоров подав іншу конкретну дату та джерело його першої згадки – у листі папи Інокентія IV до майніцького архієпископа від 13 вересня 1247 р. з переліком посланців князя Данила до папи, серед яких названий “Григорій, абат з гори святого Даниїла”. На думку російського автора, йдеться саме про монастир в Угровську (с. 520). Однак літописна розповідь 1268 р. про литовського князя Войшка, який тоді перебував в Угровському монастирі й просив Григорія прибути до нього для наставлення у чернечому житті, виразно вказує, що на той час Григорій перебував далеко поза Угровськом²⁵. Чи він був у 1240-х роках ігуменом угровського монастиря, чи його “новий” монастир так само посвячено на честь святого Даниїла Стовпника – з'ясувати не вдається. Папський лист називає його ігуменом “гори святого Данила”, що, безперечно, не в'яжеться з топографією Угровська. Втім, монастир справді мав бути закладений за короткочасного стрімкого піднесення міста перед кінцем 1230-х років, коли інтереси князя перейшли до новозаснованого Холма. Твердження О. Майорова про літописне повідомлення під 1259 р. “про завершення... якихось масштабних будівельних робіт в Угровську” (с. 521) очевидно некоректне – у тексті літопису князь винятково “созда град Оугорескь постави во немь пискупа”²⁶. “Створення “града” й поява в ньому владичої кафедри, звичайно, передбачали будівельні роботи, проте ніякого літописного свідчення про них немає й на терені міста поки так само не вивчено докладніше реальних тогочасних слідів.

За відсутності позалітописних відомостей про монастир в Угровську, О. Майоров, виходячи з версії про монастирське призначення вежі у Ствпті, відніс до літописного угровського монастиря святого Данила відкриті при археологічних дослідженнях фундаменти вежі й ствердив її віднайдення саме “на території монастиря” (с. 522). Однак у місцевій традиції до кінця XIX ст. зберігалася пам'ять про вежу князя Данила Романовича, зафіксовану в топонімі “Ствп”²⁷ у північній частині городища без будь-якого асоціювання з монастирем. Археологи, які відкрили вежу, можливості її

²⁴ Александрович В. Князь володимирський // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). – Біла Церква, 2013 (друкується).

²⁵ Там само.

²⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 842.

²⁷ Відповідну літературу зібрав: Майоров О. Галицько-волинський князь... – Т. 2. – С. 521, прим. 36; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. – С. 449, прим. 36.

монастирського призначення спершу не розглядали, вважаючи це місце дитинцем²⁸, а тільки на останок повторили за попередниками припущення про можливість проживання у ній схимника²⁹. Одинокий церковний топонім на території княжого міста – “Тора церковна” чи “Церковка” – переказ співвідносив з місцевістю на південному кінці угровського городища, де віднайдено вірогідні сліди храму³⁰. Проте варто мати на увазі, що, крім монастирської церкви, в Угровську був ще теж собор, й, безперечно також, – церкви парафіяльні. О. Майоров, судячи з відкликання без сторінок, самого тексту публікації археологічних відкриттів на угровському городищі не знав й, випадає гадати, приписав авторам висновок, відповідний своїй власній концепції... Так зродився погляд, нібито “як у московських великих князів в XIV – початку XV ст., так і у галицько-волинських князів в XIII – початку XIV ст. вшанування Св. Даниїла Стовпника носило родовий характер, що регулярно проявлялося в князівському іменослові, а також в будівельній і засновницькій діяльності князів протягом кількох поколінь” (с. 534). Однак московська паралель здатна пояснити винятково загальну традицію, а запропоноване їй тлумачення знову ж видає очевидну схильність до перебільшення елементу московської присутності на західноукраїнському ґрунті. Наскільки б така ідея не виглядала привабливою у патріотично заангажованому новітньому російському контексті, міркування з-поза кола науки, природно, неспроможні замінити собою відсутність будь-яких слідів безпідставно приписаного князеві та його ситуації московського забарвлення.

З шануванням святого Даниїла Стовпника на західноукраїнських землях петербурзький історик так само переборщив. Саме це ім'я для галицько-волинської династії не характерне – в останніх її поколіннях його репрезентують одинокий син князя Мстислава Даниловича та внук Романа Даниловича. Тому наведене твердження про нібито “родовий характер” вшанування святого стовпника у Романовичів, як і московських князів, на знаному московському тлі – так само явне некоректне перенесення з московської традиції.

Очевидним перебільшенням є також візантійський родовід прийнятого шанування стовпництва у галицько-волинській правлячій родині.

²⁸ Мазурик Ю., Остапюк О. Локалізація башти в літописному Угровську // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали X наукової історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк, 2002. – С. 128; *Їх же.* Археологічні дослідження літописного Угровська на Волині // *Zamojsko-wołyńskie zeszyty muzealne.* – Zamość, 2003. – Т. 1. – С. 47. – С. 55–60. О. Майоров помилково ствердив, ніби пошуки залишків монастиря велися водночас з пошуками міста: *Майоров О.* Галицько-волинський князь... – Т. 2. С. 521; *Його ж.* Русь, Византия и Западная Европа. –

С. 449. Він відкликається до першої з наведених публікацій, проте без сторінок, тому, видно, її тексту не знав. Про можливість пов'язання урочища з монастирем у давнішій літературі твердив тільки: *Панишко С.* Угровське князівство Данила Романовича // *Король Данило Романович і його місце в українській історії.* – Львів, 2003. – С. 63. Проте це припущення – винятково “здогад”.

²⁹ Мазурик Ю., Остапюк О. Археологічні дослідження... – С. 60.

³⁰ *Їх же.* Локалізація башти... – С. 128; *Їх же.* Археологічні дослідження... – С. 47–54.

Виводячи його з особистої традиції імператора Ісаака II, батька галицько-волинської княгині, О. Майоров стверджує, нібито “княгиня Єфросинія, певно, відчувала *особисту причетність* (підкреслено – В. А.) до стовпництва”, відкликаючись при цьому... винятково до не вказаних конкретно відомостей про “випадки участі в цьому русі жінок” (с. 553). Далі стовпницька тематика перекидається на вже знану нам стовпівську вежу: “Прийнявши чернецтво, вона переселилась в спеціально збудований для неї монастир в Столп’ї, в якому буда зведена п’ятиярусна кам’яна башта-стовп...” (с. 553). Як перекоонує таке зіставлення, версія про сам “стовпівський монастир” не позбавлена, очевидно, й складового елемента прийнятого поширення “стовпницьких настроїв” на західноукраїнському ґрунті. Окремим з найяскравіших і найпоказовіших доказів такої надмірної вразливості на вияви шанування святого стовпника є твердження, нібито князь Володимир Василькович, “безперечно, мав пряме відношення до вшанування Св. Даниїла Стовпника і стовпництва взагалі” (с. 528). Єдиним доказом подано смерть князя в день пам’яті святого, а до цього додано літописні згадки про спорудження з княжої ініціативи декількох “стовпів” (с. 528–530). Не наголошуючи на цьому, петербурзький історик скептично сприйняв загальноприйнятю до нього, згідну з широкою історичною традицією та її західноєвропейським родоводом для західноукраїнських земель версію про військове призначення знаних веж (с. 553). Відповідно до своїх поглядів, він схильний трактувати їх – згідно з власною ідеєю панування у регіоні стовпницької традиції – винятково елементами монастирських ансамблів. При цьому виразно обходиться увагою докладніше описана з її безперечним військовим призначенням “...вежа же средь города высока . якоже бити с нею вкрѣтъ града по^сздана каменеємъ въ высотоу . еї . лакоть . создана же сама . девомъ тесанымъ . и оубѣлена яко сырѣ . сватащиса на всеи стороны...”³¹ в комплексі холмської резиденції. Не випадає гадати чому. За О. Майоровим, в знаних історичних умовах середини – другої половини XIII ст. князі галицько-волинської династії мали незмінно віддаватися спорудженню винятково монастирів-веж...

Ще один яскравий і показовий приклад підкресленої вразливості до візантійських реалій, неоправдано перенесених на галицько-волинський ґрунт, пропонує аналіз знаного епізоду літа 1252 р., коли в розпал літньої спеки князь Данило Романович з’явився на зустріч з угорським королем Белою IV та німецькими послами в кожусі з візантійського оловіру – “...кожюхъ же шловира Грѣцького . и кроуживы златыми плоскими вшитъ...”³². Згідно з продовженням літописної розповіді, князь “...и просиса оу него (Бели IV – В. А.) въ станъ . зане знои бѣ великъ . днѣ того внѣ же та и за роукоу . и веде его в полатоу свою . и самъ соволочашеть е^с . и вблачашеть и . и во порты своѣ . и такоу чѣтъ творашеть емоу...”³³. У відповідному фрагменті двічі вжито відсилання “по вбычаю Роускоу”³⁴. Перший раз воно стоується того, що князь, відповідно до нього, їхав побіч угорського короля.

³¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 844.

³² Там же. – Стб. 814.

³³ Там же. – Стб. 814–815.

³⁴ Там же. – Стб. 814.

У продовженні відкликання до нього вміщене в зверненні до князя господаря зустрічі: "...ре^с емоу король не взалъ быхъ тьсаще серебра за то вже еси пришелъ . вбычаемъ Роускимъ шцѣвъ своихъ..."³⁵. Контекст підказує, що королеві йшлося про сам факт прибуття князя на зустріч у традиціях "шцѣвъ своихъ". На думку ж О. Майорова, король нібито випіснув князеві прибуття "...на посольський прийом (sic!)" в одязі не за руським обичаем (с. 622). Якби це було справді так, король показав би щодо свата цілком "своєрідний" взірєць родинних почуттів, не кажучи вже про дипломатію. Проте зворот "вже еси пришелъ" передає доконану дію й ніяк не може бути перекладений на спосіб О. Майорова – "аби лиш ти прийшов" (с. 622). Перевдягатися до королівського шатра князя загнала спека й господар, виказуючи йому "честь", "...самъ соволочашеть е^с . и вблчашеть и . и во порты своѣ"³⁶. У петербурзького історика після такого докору "послушний" князь "відразу під приводом сильної спеки попросився відлучитися до королівського стану, аби змінити своє вбрання" (с. 622). Однак літопис не дає підстав для визнання якогось "дипломатичного переляку" князя Данила Романовича і не втівав він до шатра міняти "невідповідний" одяг. Очевидно, справді, з огляду на спеку, князь вибрав невластиве на такі обставини вбрання. Тому король за руку відвів свата до свого шатра, допоміг йому зняти "кожух" й переодягнутися у вбрання зі свого гардеробу. Петербурзький історик вгледів тут очевидну "антивізантійську крамолу", що викликала занепокоєння угорського короля й німецьких послів (с. 623) та розлого пояснив яким винятковим був візантійський оловір та з якими пересторогами його виробляли і поширювали (с. 623–630). Сама ж історія з "кожухом" князя Данила виявляється виразом наполегливо пропагованих у новітній літературі приписаних йому претензій до царського достоїнства (с. 630). О. Майоров сам немало доклався до обґрунтування цієї ідеї (с. 619–649), проте із залученими аргументами на тлі неодноразово показаної здатності до винятково широких поспішного наповнення узагальнень її не випадає сприймати.

Проведене зіставлення переконує, що в цих критично розглянутих розділах автор радикально відходить від властивого йому в багатьох частинах дослідження ретельного пошуку та зіставлення фактів й переходить до методики наперед заданої панівної ідеї, жертвою якої виявляється конкретна історична ситуація та факти, що тут слугують тільки підручним матеріалом для уроблених на такий спосіб широких виразного історіоподібного забарвлення конструкцій.

Показовою моделлю появи та розвитку такої ситуації можна використати авторський внесок до "знаменитого" зусиллями багатьох як давніших, так і сучасних істориків трактування описаного на сторінках Галицько-Волинського літопису монумента в Холмі з прикметними відзначеними особливостями в зображенні орла та насамперед "дискусійних" донедавна "головлах". Попри цілком виразне твердження літописного тексту про стовп дванадцятиліктевої висоти, показовий ряд перетворень відверто нафантазованого наповнення в окремих інтерпретаціях дійшов до сприйняття

³⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 814.

³⁶ Там же. – Стб. 815.

у ньому навіть “замку”, увінчаного “велетенською” скульптурою орла на даху. Скромніші зусилля відносили до самого орла вказану висоту всього монумента³⁷. Прочитання тексту з послідовним відмежуванням від таких зовсім безвідповідальних трактувань привело до переконання, що описано 10-ліктевий стовп із вміщеним на ньому зображенням орла (за посередніми свідченнями його визнано двоголовим візантійським³⁸), встановлений на підніжжі, яке разом з чотирилікою капітеллю у завершенні – літописними “головами” – додавало монументові ще два лікті висоти.

О. Майоров з таким сприйняттям не погодився рішуче й категорично (с. 581). Виходячи від описаної у хроніці візантійського історика Микити Хоніата колони на константинопольському іподромі з групою, яка передавала боротьбу орла зі змією (за легендою, така сцена мала постати перед очима імператора Костянтина, коли той вибирав місце для майбутнього Константинополя), він визнав у літописному монументі колону (що, звичайно, ніби виключало вміщення зображення орла на її боковій поверхні) й закономірно поставив орла у завершенні “своєї колони”. За виробленим з таким підходом трактуванням монумент сприйнято реплікою пам’ятника константинопольського іподрому. А холмського літописця, який, на відміну від петербурзького професора, все-таки бачив цю групу неодноразово й упродовж багатьох років, навіть винагороджено звинуваченням, нібито він “...прийняв кільця змії в лапах орла і її підняту голову... за якісь “підніжки”, додатково підтримуючі (sic!) фігуру орла” (с. 584). Інтерпретуючи літописне повідомлення про монумент у Холмі, історик – видається – зовсім відійшов від нього, вдаючись винятково до кола реалій прийнятого “константинопольського прототипу”. За такого заглиблення до інтерпретатора не промовили навіть оригінальні “голови” – чотириліка капітель, віднайдена на подвір’ї княжої резиденції у Боголюбові поблизу Володимира (Владимиро-Суздальський державний історико-архітектурний і художній музей-заповідник), потрактовані теж як вінчаючий елемент чотиригранного стовпа³⁹. Облюбована ідея про копіювання у Холмі константинопольського оригіналу змусила відкинути вміщені в літописному описі виразні “підказки”, оскільки “...столпъ... камень . а на нѣмъ шрель камень . изваанъ...” з продовженням “...высота же камени...” виразно вказує на стовп із орлом, зображеним не на стовпі згори, а на його боковій поверхні. Уточнення висоти “...с головами . же . и с подножьями...” не менш послідовно відсилає як до “голів”, так і “підніжок”, безперечно, того ж стовпа. Опущення в описі, за версією О. Майорова, згадки про конструктивну основу, на якій стояв монумент, логічно ще можна би витлумачити як скромністю та дургорядністю її самої у структурі пам’ятника, так і своєрідністю вцілілого літературного переказу. Однак окреме відзначення при цьому основи фігури

³⁷ Огляд більшості пропозицій інтерпретації монумента див.: *Александрович В. Мистецькі сюжети...* – С. 60–68.

³⁸ *Александрович В.* Літописний монумент середини XIII ст. з орлом в околицях Холма // *Фортеця: Збірник запо-*

відника “Тустань”: на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 100–101.

³⁹ У контексті холмського літописного монументу увагу до боголюбівського пам’ятника привернуто: *Александрович В. Мистецькі сюжети...* – С. 66–67.

орла “у завершенні” приблизно шестиметрового стовпа, яку літописець-очевидець, до того ж, мав ще й “поверхово розгледіти”, а водночас так само “голів” орла з наполегливим ігноруванням “тушки” витлумаченню не піддається ніяк. Сюжет з холмським монументом – показовий приклад того, як на місці реалій пам’ятника, викладених у літописному переказі, опиняється здогадно прийнятий його аналог, волею інтерпретатора як *cuculus ingratus** у чужому гнізді узурпуючи неналежне йому місце.

Зіставлення поодиноких сюжетів аналізованого викладу (серед можливих конкретних прикладів доводиться вибирати) відкриває немало таких ситуацій, коли автор тратить відчуття реалій, простуючи за докладно не вивченою, прийнятою без належного аналізу привабливою ідеєю. На тлі переконливо, з послідовним добром аргументів опрацьованих сюжетів такі очевидно штучно “дописані” студії наголошують на чималих небезпеках обраного методу й необхідності ретельного вивчення як фактичної підоснови, так і ходу пропонувананих розмірковувань. Попри відзначену притаманну О. Майорову скрупульозність, вибудовування дослідження на зіставленні ретельно підібраних і скрупульозно вивчених фактів та переконливо доведених їх взаємозв’язків, вивчення запропонованого тексту виявляє й доволі численні приклади зовсім іншого характеру. В окремих сюжетах виразно зазначена також очевидна схильність до підміни послідовної дослідницької роботи поверхово сприйнятими без належного вивчення фактами та не перевіреними аналогіями й безперечний відхід від засвоєного та апробованого в майстерні петербурзького історика виваженого послідовно наукового методу.

Одним з показових виявів такого відступу є також різномірні досить численні дрібні помилки та неточності в тексті, однак не випадало би їх вираховувати.

Очевидні вони і в підписах до ілюстрацій. Уже відзначено помилення двох люблінських веж. Відтворена “гравюра другої половини ХІХ ст.” з видом вежі у Стовпі (с. 352, іл. 66) насправді є репродукцією фотографії 1909 р. з часів досліджень Петра Покришкіна⁴¹.

Добір обширного ілюстративного матеріалу виказує тенденцію до збільшення його кількості через залучення дотичних, нерідко навіть цілком другорядних позицій. Так, використання “Історії” М. Хоніата вмотивовує появу його портрета з віденського рукопису ХІV ст. (с. 332, іл. 62). А знана равенська мозаїка імператриці Феодори зі свитою (дам двору названо царівнами) повинна оправдувати численні відкликання до візантійського імператорського двору (с. 327, іл. 61). Проте такі ілюстрації хоча якось відсилають до епохи та ситуації. На їх тлі романтично-фантастичний портрет краківського князя Лешка Білого (с. 161, іл. 28) уже сприймається очевидним курйозом. Хіба так само, хоча й з інших міркувань, випадає трактувати й вміщення сучасної фотографії збудованого щойно в 1752 р. костюлу святих Йоакима і Анни у Володимирі (с. 439, іл. 97). Його присутність покликане оправдати... спорудження наприкінці ХІІІ ст. заходами князя Мстислава каплиці святих Йоакима і

* Невдячна зозуля (лат.).

⁴¹ Поп.: *Gazyńska M. Prezentacja źródeł ikonograficznych // Zespół wieżowy... –*

S. 177. – Рис. VII (репродукція викадрувана з втраченою певних дальших елементів оточення з усіх трьох сторін).

Анни над могилою його бабусі – “княгині Романової” у володимирському монастирі святого Федора. Очевидну “нерозбірливість” засвідчує також вміщення на сусідніх сторінках репродукцій Холмської ікони Богородиці (с. 691, іл. 167) та новішої репродукції з неї (с. 692, іл. 168). Не випадало б дискутувати значення ілюстрацій як органічної невід’ємної складової частини дослідження, яка вимагає уважного ставлення і вибору. Описана ситуація має й іншу цілком очевидну сторону. Скромність відповідного ілюстративного матеріалу з епохи безперечна. Проте “нерозбірливе” використання замість нього випадково вцілілого й доступного, звичайно, – вихід навряд чи прийнятний. Підібрані з таким підходом ілюстрації неминуче формують певний образотворчий ряд. Що з нього належить до конкретної теми самого видання і як така пропозиція відображає автентичну історично-культурну ситуацію, у чому, власне, й вбачається призначення ілюстрацій, доводиться задуматися самому читачеві. Щонайменше при цьому виявляється ще один очевидний приклад “нерозбірливості” автора.

При читанні немалої за обсягом книги постійно доводиться спотикатися також на численних мовних помилках. У вихідних даних немає літературного редактора й текст, безперечно, не пройшов редагування. Відступи від норм української мови й густе вживання російських слів замість українських буквально переслідують, ставлячи бар’єри у сприйнятті тексту в запропонованій “авторській редакції”. Не менше заважають й елементи непрофесійного макетування, зокрема, поширені не втягнуті рядки з двох-трьох літер та чималі незаповнені пробіли між текстом і покликами, збільшуючи кількість того, що в такому виданні, природно, не хотілося б бачити. Тут на тлі розширеної російської версії книга українських видавців програє однозначно і немало. Ні їм, ні, звичайно, насамперед, авторові не варто було так тратити там, де ситуація не вимагала прикладення якихось надмірних зусиль і сама підказувала належну необхідність презентації виконаного дослідження. Різноманітні видавничі недоліки та втрати у виданні аж надто очевидні й незмінно відвертають увагу від головного.

Водночас, безперечно, випадало би подякувати петербурзькому історикові, який доклав значних зусиль, аби відновити немало з того від образу “Романа Великого”, що пам’ятали, поки зберігається жива людська пам’ять, й що зусиллями новіших редакторів здебільшого чужих списків українських літописів – О. Майоров показав це через зіставлення конкретних прикладів – на цілі століття опинилося під завісою історії й було піддане забуттю. Дослідження не тільки повертає багато прикметних особливостей історичного образу творця Галицько-Волинської держави. Воно переконливо показує реальні підстави її піднесення за часів короля Данила Романовича, призупиненого трагічними наслідками монгольської навали та пізнішої довготривалої монгольської присутності. Залишається тільки висловити жаль, що це так часто робиться “per aspera”*...

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України

* Через труднощі (лат.).